

Участь у справі законного представника при провадженні по застосуванню примусових заходів медичного характеру

Сенченко Надія Миколаївна,
викладач Чернігівського державного
інституту права, соціальних технологій та праці

За своїм походженням поняття представництва є цивільно-правовим і визначається як правовідносини, у відповідності з якими одна особа - представник на підставі повноважень, які вона має, виступає від імені представляючого, безпосередньо створюючи, змінюючи, припиняючи для нього права і обов'язки [1].

Вважається, що представництво в кримінальному процесі виникає при наявності обставин, які виключають або ускладнюють можливість самостійно здійснювати суб'єктами свої права і виконувати обов'язки, тобто при наявності повної або часткової недієздатності. Своєчасне залучення до участі по провадженню у справах про неосудних (обмежено осудних) або осіб, які захворіли на психічне захворювання після скоєння злочину, законних представників є важливою гарантією дотримання прав і законних інтересів таких осіб.

Метою цієї статті є: визначення процесуального положення законного представника у справах по застосуванню примусових заходів медичного характеру; дослідження певної сторони практичного втілення прав законного представника; внесення пропозицій про включення до нового Кримінально-процесуального кодексу України доповнень, пов'язаних з правовим регулюванням питань залучення (усунення) законних представників по даній категорії справ, а завданням – обґрунтування рекомендацій щодо вдосконалення чинного законодавства з питань своєчасного залучення законних представників по справам по застосуванню примусових заходів

медичного характеру, як гарантія забезпечення охорони прав і законних інтересів.

Діючий КПК України (п.10 ст. 32) відносить до числа законних представників батьків, опікунів, піклувальників, а також представників тих установ і організацій, під опікою чи піклуванням яких вона перебуває.

Кримінально-процесуальне представництво складається з двох відносин: внутрішніх, між представником і особою, яку представляють, що регулюються нормами цивільного, сімейного, трудового законодавства, і зовнішніх – відносин представника з органами розслідування, які здійснюють провадження по справі. Ці правовідносини регулюються нормами кримінально-процесуального права, які визначають підстави і порядок допуску представника до участі в справі, обсяг його прав і обов'язків по відношенню до посадових осіб, зміст і направлення їх діяльності, а також порядок здійснення цієї діяльності в кримінальному провадженні.

Діючий КПК України не містить жодної норми, яка б визначала процесуальне становище, права і обов'язки законних представників цієї категорії справ.

Звичайно, що особи, які страждають психічним захворюванням, не можуть самостійно здійснювати свої права і обов'язки і відстоювати свої законні інтереси. Вони, як ніхто інший, потребують співчуття, милосердя, підтримки з боку своїх рідних і близьких, допуску до провадження по кримінальній справі їх законних представників. У зв'язку з цим у літературі міститься обґрунтована точка зору про те, що міра гуманності кримінально-процесуального законодавства по відношенню до психічно неповноцінних осіб, які потребують посиленого захисту, опіки, піклування і милосердя, повинна бути одним із критеріїв рівня цивілізованості кримінального судочинства [2].

Тому неприпустимо, що в кримінально-процесуальному законі відсутнє чітке закріплення про права і обов'язки законного представника осіб, які в силу свого психічного захворювання не можуть самостійно здійснювати свої права і захищати інтереси.

Для визначення процесуального положення законного представника неосудних (обмежено осудних) і осіб, які захворіли на психічне захворювання після скоєння злочину, необхідно виходити з того, що законний представник цих осіб є самостійним учасником процесу, який на виконання юридичних і моральних обов'язків здійснює охорону прав, законних інтересів осіб, які в силу свого психічного розладу не можуть самостійно реалізувати своє право на захист.

Питання про допуск законного представника вирішується слідчим, що повинно знаходити своє відображення в матеріалах кримінальної справи. При відсутності в матеріалах відомостей про допуск важко визначити, чи вирішувалось це питання слідчим, з якого моменту представник брав участь у провадженні, чи перевірялась підстава і умови виникнення представництва, його законність і повноваження.

В зв'язку з відсутністю в кримінально-процесуальному законі норм, які регулюють допуск законного представника до участі у кримінальній справі, слідчі в своїй практичній діяльності відповідне рішення оформляють різними засобами: допитують батьків в якості свідків і в протоколі допиту роз'яснюють їм права представника; виносять постанову про визнання особи учасником процесу з одночасним визнанням його представником; складають окрему постанову про визнання особи представником [3].

Адаменко В.Д. відмічає: “процесуальне визнання особи представником учасника процесу – не проста формальність. Тільки з моменту визнання учасником процесу, в тому числі представником, і залучення до провадження особа офіційно вступає в процес, наділяється процесуальними правами і вправі вимагати створення умов для реального їх виконання” [4].

У зв'язку з тим, що законний представник – це представник, повноваження якого встановлені не довіреністю, не адміністративним актом, а законом, деякі автори вважають, що у винесенні постанови про визнання особи законним представником немає необхідності.

Законний представник, пише Шимановський В.В., виступає на захист прав і інтересів особи, яку представляє в силу закону. Законне представництво породжується самим фактом усиновлення або адміністративним актом органів опіки чи піклування, які призначили опікуна і піклувальника, або фактом знаходження особи на піклуванні державних установ і організацій [5]. Але така точка зору не є загально визнаною.

Існує думка, що законні представники можуть бути учасниками кримінального процесу тільки після визнання їх такими за постановою слідчого або ухвалою суду [6].

Гадається, що при вирішенні даного питання мова повинна іти не про винесення постанови про визнання особи законним представником (він визнаний таким в силу закону), а про його допуск до участі в справі.

Слід погодитись з думкою процесуалістів, які вважають, що винесення постанови про допуск вказаних осіб до участі у справі визначало б момент, з якого останній міг би реалізувати свої об'єктивні права і нести відповідні обов'язки [7].

Таким чином, допуск законного представника до участі у провадженні по кримінальній справі здійснюється на підставі відповідних документів, які засвідчують їх родинні стосунки, опікунські повноваження (повноваження піклувальників), а також на підставі постанови, яку виносить слідчий з одночасним роз'ясненням прав і обов'язків.

Поява законного представника при провадженні кримінальних справ не залежить від волі і бажання особи, яку вона представляє, на відміну від представника за дорученням, який набуває всі права і виконує обов'язки на підставі договору з довірцем. Саме тому позиція законного представника по кримінальній справі, обсяг його процесуальних прав і обов'язків не залежать від волі особи, яку представляють. Законний представник може розійтись зі своїм підопічним у думках, самостійно визначити свою позицію по відношенню до органів досудового слідства, суду, захисника.

Представник повністю вільний у виборі процесуальних дій, вирішенні питань, пов'язаних з наданням і використанням доказів, у виборі процесуальних засобів доказування і захисті прав, законних інтересів неосудних і осіб, які захворіли психічним розладом після скоєння злочину, а також своїх власних інтересів.

Друга сторона (аспект) процесуальної самостійності законного представника виражається в тому, що якщо представник за дорученням наділений всіма правами особи, яка представляє потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, то законні представники у відповідності з кримінально-процесуальним законодавством наділені лише тим колом прав які їм надані законом.

Законний представник діє не замість і не разом з особою, яку представляє, а поряд з ним, охороняючи і захищаючи права і законні інтереси свого підопічного, виконуючи свої процесуальні обов'язки.

Його участь не звужує загального обсягу прав особи, чиї інтереси він представляє, і навпаки, участь законного представника по даній категорії справ є звичайним і необхідним доповненням прав недієздатних, або обмежено дієздатних осіб, воно служить як захисту прав і законних інтересів таких осіб, так і інтересам встановлення об'єктивної істини по кримінальній справі [8].

В юридичній літературі висловлена думка, у відповідності з якою участь у провадженні по кримінальній справі законного представника психічно неповноцінної особи є обов'язковою [9].

На наш погляд, необхідно погодитись з даним судженням в повній мірі. Законний представник по цій категорії справ не тільки вправі, але і зобов'язаний брати участь у провадженні по кримінальній справі, так як це необхідно для охорони прав і законних інтересів осіб, які в силу свого психічного розладу не можуть самі здійснювати своє право на захист. Навіть участь захисника на досудовому слідстві і в суді не звільняє законного представника від виконання своїх обов'язків по охороні прав і законних інтересів особи, яку представляє в силу прямої вказівки на це закону.

Тому, з метою посилення захисту прав і законних інтересів неосудних (обмежено осудних) і осіб, які захворіли на психічну хворобу після скоєння злочину, необхідно здійснити чітку регламентацію процесуального положення їх законних представників як учасників кримінального процесу, узгодивши кримінальне процесуальне законодавство з положенням СК і ЦК України.

Звичайно, що ця прогалина в законодавстві повинна бути поповнена шляхом встановлення прав і обов'язків законних представників в узагальненому вигляді в гл. 3 КПК України „Учасники процесу, їх права та обов'язки”.

Що ж стосується законних представників неосудних (обмежено осудних) і осіб, які захворіли на психічну хворобу після вчинення злочину, то, на наш погляд, їх права і обов'язки, а також порядок допуску їх по кримінальній справі повинні бути регламентовані в самостійній главі 34 КПК України.

Для того, щоб законний представник з моменту допуску його до участі в справі міг ефективно захищати права і законні інтереси особи, яку він представляє, його слід наділити такими правами і обов'язками:

1) знати, у зв'язку із вчиненням якого суспільно небезпечного діяння порушено кримінальну справу по відношенню до неосудного або особи, яка захворіла на психічну хворобу після скоєння злочину і проводиться досудове слідство;

2) подавати докази і брати участь у їх дослідженні, надавати слідчому і суду необхідні довідки, характеристики й інші документи;

3) давати показання як свідок. Виходячи з того, що примусити законного представника давати показання на шкоду особи, яку представляє, неможливо навіть під загрозою відповідальності, було б невірно розглядати дачу показань не як обов'язок, а як право, від використання якого законний представник може відмовитись в силу імунітету свідка, гарантованою Конституцією;

4) брати участь з дозволу слідчого у всіх слідчих діях, які проводяться без участі неосудного або осіб, які захворіли на психічну хворобу після вчинення злочину, або за їх участю, якщо психічний стан останніх робить це можливим. У випадку, коли виникне необхідність у терміновому проведенні конкретної слідчої дії, а поставити до відома законного представника неможливо, то слідчий може провести його і без участі законного представника, але з наступним повідомленням про це і про право на ознайомлення з отриманими результатами.

Деякі автори вважають, що участь законних представників при провадженні слідчих дій є недоцільним у зв'язку з тим, що, на їх думку, представники можуть негативно вплинути на своїх підопічних і вплинути на хід і результати слідчої дії. [10];

5) заявляти клопотання про з'ясування істотних обставин справи (допит свідків, потерпілих, про провадження експертиз, ревізій, освідувань і т. ін.). Законний представник може клопотати про проведення судово-психіатричної експертизи із числа названих експертів;

6) оспорювати діагноз і висновок експертів-психіатрів про осудність (неосудність) свого підопічного. Він може доводити на досудовому слідстві і в суді, що психічний розлад особи, яку він представляє, не тільки позбавив її здатності усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпечність своїх дій (бездіяльності) або керувати ними в момент скоєння суспільно-небезпечного діяння, але і можливості самостійно здійснювати захист своїх прав і законних інтересів. У всіх випадках законний представник повинен бути поставлений до відома про мету направлення на судово-психіатричну експертизу і поміщення підопічного до лікувального закладу. Слідчий, суд повинні роз'яснити йому необхідність даного рішення;

7) оскаржувати дії та рішення слідчого, прокурора або суду;

8) прохати про застосування до особи, яку він представляє в якості заходу процесуального примусу, її передачі під нагляд батьків, опікунів,

підкувальників або під нагляд адміністрації установи, брати на себе обов'язок забезпечити явку до слідчого або в суд свого підопічного;

9) знайомитись з рішенням слідчого, прокурора або суду з матеріалами кримінальної справи після закінчення досудового слідства;

10) отримувати копії документів (постанову про початок провадження про застосування примусових заходів медичного характеру, постанови про допуск до участі в справі, постанови про закінчення досудового слідства у справі і про застосування примусових заходів медичного характеру).

На законного представника неосудних (обмежено осудних) і осіб, які захворіли на психічну хворобу після скоєння суспільно небезпечного діяння, повинні бути покладені обов'язки:

- 1) з'являтися за викликом до слідчого, прокурора і в суд;
- 2) не перешкоджати встановленню істини в справі;
- 3) не створювати негативний вплив на особу, яку він представляє;
- 4) не розголошувати відомостей, які стали йому відомі по справі;
- 5) нести матеріальну відповідальність у випадках, передбачених законом;
- 6) не порушувати порядок в залі судового засідання;
- 7) підкорятись розпорядженням головуєчого.

Якщо у справі є достатні дані, які вказують на те, що ці дії можуть нанести реальну шкоду правам і майновим інтересам неосудних і осіб, які захворіли на психічну хворобу після вчинення злочину, або перешкоджати встановленню істини у справі, то слідчий, прокурор, суд повинні вжити адекватні заходи по їх запобіганню.

В зв'язку з цим у діючому Кодексі і проекті слід передбачити норми, які регулювали б умови і порядок усунення законного представника від участі в провадженні по кримінальній справі, тим самим усунути випадки необґрунтованого обмеження прав законного представника і його підопічного, а також випадки неналежного виконання законним представником покладених

на нього юридичних і моральних обов'язків по охороні прав і захисту інтересів його підопічного.

На наш погляд, умовами усунення законного представника від участі в провадженні по кримінальній справі є наявність встановлення фактів, які дозволяють стверджувати, що своїми протиправними діями законний представник створює загрозу захисту законних інтересів особи, яку представляє, і правосуддю. Це може бути психічний і фізичний тиск, схилення до дачі завідомо неправдивих показань психічно хворого, використання для знищення слідів злочину, скоєним самим законним представником, схилення до інших протиправних дій. У цих випадках слідчому потрібно винести мотивовану постанову про усунення законного представника від участі в справі, терміново сповістити йому про це і роз'яснити право і порядок такого рішення.

Гадаємо, що слід було покласти на законного представника обов'язок не розголошувати дані досудового слідства. Це сприяло б підвищенню відповідальності цього учасника процесу перед законом за свої дії, посиленню його процесуальної самостійності.

Враховуючи вищевказане, потрібно відмітити, що проблему участі законного представника по даній категорії справ необхідно вирішити шляхом зміни, доповнення кримінально-процесуального законодавства, в якому потрібно віддати пріоритет інтересам людини і громадянина, створити систему захисту прав і законних інтересів психічно неповноцінних осіб.

У зв'язку з цим пропонуємо викласти цю норму в такій редакції: “По справах осіб, по відношенню до яких ведеться провадження по застосуванню примусових заходів медичного характеру, до участі в справі в якості законних представників за постановою слідчого, прокурора, судді, ухвалою суду допускаються близькі родичі, подружжя, представники закладу охорони здоров'я, в якому знаходиться особа з моменту порушення провадження по застосуванню примусових заходів медичного характеру, про що законний представник письмово повідомляється і допускається до участі в справі”.

Доповнити КПК статтею наступного змісту: “Стаття... Участь законного представника.

У справах про суспільно небезпечні діяння неосудних, а також про злочини осіб, які захворіли на психічну хворобу після скоєння злочину, до участі у справі з моменту порушення провадження по застосуванню примусових заходів медичного характеру за постановою слідчого, прокурора або суду допускаються як законні представники близькі родичі, подружжя, представник установи, в якому знаходиться особа.

Законний представник неосудного письмово повідомляється про допуск його до участі в справі. Законний представник має право: знати, в зв'язку зі скоєнням якого суспільно небезпечного діяння порушено кримінальну справу по відношенню до неосудного і особи, яка захворіла на психічне захворювання після скоєння злочину і проводиться досудове слідство; заявляти відводи слідчому, прокурору, суду, перекладачу, спеціалісту, експерту за підстав, вказаних в законі; подавати докази і брати участь в їх дослідженні; брати участь з дозволу слідчого в провадженні слідчих дій, які проводяться за участю або без участі особи, яку представляють; знайомитись з їх результатами у випадках, якщо такі проведені терміново – без його участі; заявляти клопотання про з'ясування суттєвих обставин справи і про провадження слідчих дій; оскаржувати дії і рішення слідчого, прокурора або суду; знайомитись із дозволом слідчого, прокурора або суду з матеріалами кримінальної справи по закінченні досудового слідства, робити виписки; обговорювати із захисником питання про заявлення клопотань щодо доповнення досудового слідства; мати побачення наодинці або в присутності лікаря з особою, яку представляє, в період знаходження її в лікувальній установі і надавати їй допомогу.

Законний представник зобов'язаний з'являтися за викликом слідчого, прокурора, суду; не перешкоджати встановленню істини по кримінальній справі; не впливати на особу, яку представляє; нести матеріальну

відповідальність у випадках, передбачених законом; не порушувати порядок в залі судового засідання, підкорятись розпорядженням головуєчого.

Слідчий може не допустити законного представника до участі в справі, якщо при наявності достатніх даних визнає, що своїми діями він може нанести реальну шкоду правам і майновим інтересам особі, яку представляє або перешкоджати встановленню істини в справі і не розголошувати даних досудового слідства”.

Література

1. Щерба С.П. Ограниченные возможности участия в доказывании и самостоятельном осуществлении защиты лиц с физическими или психическими недостатками // Проблемы предварительного следствия: Сб. науч. трудов. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1971. – С.74.

2. Щерба С.П. Участие законных представителей в охране прав обвиняемых, страдающих физическими и психическими недостатками // Проблемы предварительного следствия и дознания: Сб. науч. трудов. – М.: ВНИИ МВД РФ, 1993. – С.73.

3. Адаменко В.Д. Советское уголовно-процессуальное представительство. – Томск, 1978. – С.124-125.

4. Адаменко В.Д. Советское уголовно-процессуальное представительство. – Томск, 1978. – С.27.

5. Шимановский В.В. Правовое положение представителей в уголовном процессе. – Л., 1977. – С.9-10.

6. Стецовский Ю.И. Адвокат в уголовном судопроизводстве. – М., 1972. –С.97; Адаменко В.Д. Процессуальная дееспособность участников уголовного процесса // Правоведение. – № 4. - 1978. – С.40.

7. Гуткин И.М. Участники советского уголовного процесса. – М., 1970. – С.79; Куцова Э.Ф. Участники процесса, их права и обязанности. – М., 1960. – С.84.

8. Куцова Э.Ф. Гарантии прав в советском уголовном процессе (предмет, цель, содержание). – М., 1973. – С.21, 50.

9. Щерба С.П. Участие законных представителей в охране прав обвиняемых, страдающих физическими и психическими недостатками // Проблемы предварительного следствия и дознания: Сб.науч.трудов. – М.: ВНИИ МВД РФ, 1993. – С.74; Матевосян Е.А. Участие прокурора по делам о применении принудительных мер медицинского характера. Автореф. канд. юрид.наук. – М., 1993. – С.16.

10. Гуковская Н.И., Долгова Н.И., Миньковский Г.М. Расследование и судебное разбирательство дел о преступлениях несовершеннолетних. – М., 1974. – С.89.

Сенченко Надія Миколаївна
14030 м. Чернігів, вул. Рокоссовського, 10 кв. 74
тел. 3-65-88